

Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği

Mesut Aköğretmen¹

Serdar Orhan²

Özet: Engelli istihdamı denilince ilk akla gelen engellileri ücretli istihdam etme ve bunu kolaylaştırmaya yönelik kota yöntemi gibi politikalarlardır. Ancak sistemin sağlıklı işleyebilmesi için kota sisteminin şartları, kota uygulamasının kapsamına girecek işyerlerinin niteliklerinin gerçekçi belirlenmesi ve denetimi önem kazanmaktadır. Dünyada yaygın bir yöntem olmasına rağmen kota sistemi engellilerin istihdam sorununu çözmeye tek başına yetersiz kalmaktadır. Hatta engellilere yönelik sosyal modele geçişle birlikte ABD ve İngiltere gibi ülkeler zorunlu kota uygulamasını kaldırıp diğer alternatifler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda engelli girişimciliği, engellilerin istihdamı ve istihdamın artırılması noktasında iyi bir alternatif olarak son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemin başarılı olabilmesi için her şeyden önce, girişimciliğin avantajlı ve dezavantajlı yöntemlerinin tespit edilip bu gerçekler doğrultusunda engellilerin özel ihtiyaçlarına göre tasarlanmış girişimciliği destekleyici politikaların üretilmesi gerekmektedir. Bu çalışmadaki temel amaç da engelli istihdamından kota yönteminin bir alternatifi olarak engelli girişimciliği ve engelli girişimciliğinin engelli istihdamı noktasındaki avantaj ve dezavantajlarını belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, İstihdam, Engelli Girişimciliği

1. Öğr. Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Meslek Yüksek Okulu, İşletme Yönetimi Bölümü, akogretmen_m@ibu.edu.tr

2. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sorhan@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Engellilerin toplumsal hayata adaptasyonları açısından istihdam edilmeleri büyük önem taşımaktadır. İş piyasasında çalışarak kendi ayakları üzerinde duran bir engelli sadece maddi gelir elde etmekle kalmaz manevi olarak da özgüveni artar ve topluma bağlılığı güçlenmiş olur. Engellilerin istihdamı noktasında son on yıla kadar engelliler ile işverenler arasında bağlantı kurarak engellilerin işe yerleştirilmesine odaklanılmaktaydı. Özellikle de engellilerin girişim faaliyetleri ve bu faaliyetlerinin geliştirilmesine gerekli önem verilmemekteydi.

Ancak küreselleşme, serbest piyasa anlayışı, dijital çağ gibi söylemler tüm Dünya'nın istihdam yapısını değiştirdiği gibi engellilere yönelik istihdam şekillerini de değiştirmektedir. Bu doğrultuda Cooney (2018)'e göre toplumların engelli istihdam şekillerini yeniden tasarlamaları ve engelli girişimciliğine yönelmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla son yıllarda engellilerin diğer istihdam yöntemlerine göre özellikle kendi işini kurmaya yöneldikleri ve engelli girişimci oranlarda bir yükseliş olduğu görülmektedir (Boylan ve Burchardt 2002: 11).

Örneğin; ABD'de engelli bireylerin serbest mesleğe girme ihtimallerinin engelli olmayanlara göre neredeyse iki katına yaklaştığı, Avrupa ülkelerinde de girişimcilik faaliyetlerinin engelli bireyler arasında arttığı görülmüştür (Renko ve Diğ.,2015:1). Örneğin; Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşullarına İlişkin İstatistiklerden (EU-SILC) elde edilen verilere göre; Yunanistan, Portekiz ve Romanya gibi Güney Avrupa ülkelerindeki engelli olmayan bireylerin serbest meslek sahibi olma oranları %20,51 seviyesindeyken, engellilerde bu ortalamanın %31,7 olduğu görülmektedir (Vaziri ve Diğ.,2014:1).

Engelli girişimciliği, engellileri işgücü piyasasında yer edinmelerinde en önemli alternatif olarak ön plana çıkmaktadır. Böylece maruz kaldıkları sosyal dışlanmadan ve yoksulluktan kaçınmaları sağlanmış olur. Engelli Girişimciliği, bu yönüyle politika yapıcılar tarafından iş-

gücü piyasasının dezavantajları ve sosyal dışlanma ile mücadelede bir araç olarak algılanmaktadır (Kitching,2014:1).

Bu kapsamda Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de başta AÇSHB’na bağlı İş-Kur (www.iskur.gov.tr) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na bağlı KOSGEB (www.kosgebkredisi.com) tarafından engelli girişimciliğini destekleme konusunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Ancak bu istihdam aracını engelliler için doğru kullanmak; doğru tanımlamak ve çerçevesini doğru çizmekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda, engelliler açısından girişimcilik alternatif bir istihdam yöntemi olarak incelenecektir. Özellikle engelli girişimciliğinin avantaj ve dezavantajlı yönleri ele alınarak, engelli girişimciliğini özendirici bir durum tespiti yapılacaktır.

2. Engellilik ve Engelli İstihdamının Gerekliliği

Dünya genelinde 18 yaş ve üzerindeki yetişkin nüfusun (gelişmiş ülkelerde %12’si, gelişmekte olan ülkelerde %18’i) ortalama %16’sı engellidir. Bu yaklaşık 1 Milyardan fazla insan demektir. Üstelik nüfusun hızla yaşlanıyor olması ve engellilik ile ilgili kronik sağlık sorunlarının artıyor olması gibi sebeplerle engelli sayısı her geçen gün hızla artmaktadır (WHO,2011). Ülkemizde ise engellilerin sayısını belirlemeye yönelik en kapsamlı istatistiksel değerlendirme 2002 yılında (18 yıl önce) TÜİK’in yaptığı Türkiye Engelliler Araştırmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre engelli nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12,29’dur (DİE, 2009:5). Bu kapsamda TÜİK tarafından, idari kayıtlara dayalı kapsamlı bir örneklem araştırması şeklinde planlanan ve Türkiye genelinde engelli bireylerin il bazında dağılımını tahmin eden son çalışma olan, “2011 Nüfus ve Konut Araştırması’na” göre, ülkemizde en az bir engeli olan üç ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)’dur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 6).

Engellilik, insanlık tarihi boyunca dönemsel olarak değişiklikler göstermekle birlikte sürekliliğini koruyan önemli bir toplumsal mese-

ledir. Dünya’da ve ülkemizde engelli nüfusun genel nüfus içerisindeki oranı sürekli artış göstermektedir.

Engellilik, eğitim, bilgi ve ulaşım gibi sosyal hayata katılımı şekillendiren pek çok faktörü etkilemekle birlikte sosyo-ekonomik sonuçları olan işgücü piyasasına katılımı da etkilemektedir (Kitching,2014:1). Bu bilinçle Gelişmiş Ülkelerde daha fazla engellinin iş hayatına katılması, iş hayatında kalmasının desteklenmesi ve daha çok sayıda engellinin yardım sisteminden iş hayatına kaydırılması öncelikli politika hedefleri arasında bulunmaktadır (Pristley,2011:529).

Buna karşılık engellilere ait çalışma istatistikleri onların istihdam imkânlarından gerektiği kadar yararlanamadıklarını, hatta ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Özellikle engelliler, düşük gelirli olduğu kadar düşük hane-halkı gelirine de sahip olma eğilimindedirler. Örneğin; ABD’de, yapılan bir araştırmada engellilerin yoksulluk içinde olma ihtimalinin normal kişilerden iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Renko ve Diğ.,2015:4). AB’de de yoksulluk riski engelliler için, engelli olmayan bireylerden önemli ölçüde yüksektir. Hauben ve Diğerleri’nden aktaran Halabisky (2014)’e göre; AB’de engellilerin yoksullukla karşılaşma riski %21,1 iken, engelli olmayan bireylerde bu oran %14,9’dur. Bu eşitsizliğin temel nedeni, sosyal dışlanmanın bir sebebi ve/veya sonucu olan engelli bireylerin düşük istihdam oranlarıdır (Halabisky, 2014: 3).

Engelliler işgücü piyasasında işsizlik, ayrımcılık, toplumsal önyargılar vb. birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Çalışma hayatının engellilerin istihdam oranları ve kazançları üzerinde sürekli olumsuz etkisi olduğu bilinmektedir. Dünya Engellilik Raporu’na göre de engelli insanların işsiz kalma ihtimali daha yüksektir ve engelliler istihdam edildiklerinde bile genellikle daha az kazanç elde etmektedirler. Dünya Sağlık Araştırması’nın sağladığı global veriler, engelli olmayan erkeklere (%65) ve kadınlara (%30) kıyasla engelli erkeklerin (%53) ve kadınların (%20) daha az istihdam edildiklerini göstermektedir. Ayrıca OECD’nin 27 ülkede yaptığı bir araştırmaya göre, çalışma yaşında

olan engelli kişilerin işgücü piyasasında kayda değer dezavantajlar deneyimledikleri ve engelli olmayan kişilere göre daha kötü sonuçlar elde ettiklerini göstermiştir. Ve yine engellilerin çalışma yaşamı dışında kalma oranının engelli olmayanlara nazaran 2,5 kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (WHO,2011:5).

Ülkemizde de bu rakamların istatistiklere yansıdığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Temmuz 2020 verilerine göre ülkemizde işgücüne katılım oranı erkeklerde %69,2, kadınlarda %31,7, toplamda ise %50,3'tür. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Avrupa Birliği üye ülkeleri ile eş zamanlı olarak idari kayıtlara dayalı geniş kapsamlı bir örneklem araştırması şeklinde 2011 yılında gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması'na göre en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerde %35,4, kadınlarda %12,5, toplamda ise %22,1'dir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 20). Dolayısıyla ülkemizde de engelli olmayanların engellilere göre istihdam oranları 2 ile 2,5 kat arasında değişmektedir.

Oysaki engelliler de diğer bireyler gibi toplumun bir üyesi olarak eşit haklara sahiptirler. Dolayısıyla kendi hayatlarını kimseye muhtaç olmadan idame etme hakları bulunmaktadır. Engellilerin bir girişimci olarak kendi işlerini kurması; yoksulluk, ayrımcılık, sosyal dışlanma gibi sorunlara da çözüm olacaktır. Özellikle günümüz teknolojik gelişmeleri, artan hizmet sektörü üretimi ve istihdamı içerisinde engelli girişimciliğinin özendirilmesi ve artırılmasının olumlu sonuçlar verme ihtimali yüksek olacaktır. Ülkemizde bunun için öncelikli olarak engellilerin eğitim imkânlarına erişimlerinin sağlanması, kendilerinin ve ailelerinin ilgili resmî kurumlar tarafından desteklenmesi ve engelli girişimciliğinin çeşitli yöntemlerle teşvik edilmesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu doğrultuda engellilerdeki girişimcilik potansiyeli istihdam yaratmak için kullanılabilir, engelliler böylece sadece kendileri için değil; aileleri, diğer engelliler ve içinde buldukları sosyal çevre için de katma değer yaratabilirler.

3. Bir İstihdam Hakkı Olarak Engelli Girişimciliği

Engellilerin istihdam edilmelerinde her ülke kendi ekonomik ve sosyal gelişmişliğine göre farklı yöntemler uygulamaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın olanı engelli kota sistemidir (Roulstone, 2004). Ancak engelli kota sistemi engellilerin istihdam sorununu çözme noktasında etkili olamamıştır. Özellikle engellilerin istihdamına yönelik yapılan çalışmalarda engellilerin istihdam piyasasında karşı karşıya kaldığı iki gerçeklik bunu göstermektedir. İlk olarak dünya genelinde engellilerin işsizlik oranları, engelli olmayanlara göre daha yüksektir. İkinci olarak ise istihdam edilen engellilerin alt statülü işlerde, düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar (Thornton ve Lunt, 1994)

Bunun yanında engelliler ve engellilerin sosyal hayatta karşı karşıya kaldığı sorunlar standart değildir. Çünkü engelliler homojen bir sosyal sınıf değildirler. Bu yüzden engellilerin karakteristik özelliklerinde temel belirleyici engel türü ve engellilik oranları olmaktadır (Stevenson ve Sanchez, 2008:9). Engellilik ve girişimcilik kavramlarını teorik olarak birbirine bağlamak için, öncelikle engellilik modellerini incelememiz gerekmektedir. Uzmanlar engellilik olgusunu Tıbbi Model ve Sosyal Model olarak farklı iki baskın model çerçevesinde incelemektedir. 1980'lere kadar engelliliğe yönelik bakış açısı tıbbi model şeklinde özetlenmektedir.

Tıbbi Model, engelliye standart bir şekilde iletişim kuramayan ve belirli sınırlamaları olan biri olarak tanımlamaktadır. Genellikle eksiklik modeli olarak da adlandırılan tıbbi model, engelliliği düzeltilmesi gereken bir durum olarak göstererek, engelli kişiyi hasta ve sağlıklı olarak görmektedir (Renko ve Diğ.,2015:2). 1970'lerden sonra engellilere yönelik bakış açısında ciddi bir değişim yaşanarak sosyal modele doğru bir evrim yaşanmıştır. Sosyal model, engelli kişilerin bireysel özelliklerden ziyade toplumsal tutumlar, kurumlar ve çevresel engeller tarafından engellendiğini varsaymaktadır. Bu model engelliliği “zihin ve beden sınırlandırılması” anlamından ayırarak bir sosyal dışlanma

olarak tanımlamıştır (Halabisky,2014:4).

“Engellilik sosyal modeli” olarak adlandırılan model engelliliğin sosyo/politik olarak yeniden yorumlanmasıdır. Başlangıçta İngiltere’de engelli hareketi tarafından tasarlanan bu yaklaşım, 1970’lerden itibaren gelişmiştir. Bugün sosyal model dünya çapında engelli grupları tarafından giderek daha fazla kabul görmekte ve uygulanmaktadır. Şu anda, İngiltere, Japonya, Güney Afrika ve ABD gibi farklı ülkelerde bu düşünceye yönelik politikalar desteklemektedir. Bunun nedeni, sosyal engellilik modelinin, geçmişte engellileri bir tür kişisel durum olarak değerlendiren düşüncenin aksine bu insanların karşılaştığı ekonomik, çevresel ve kültürel engelleri vurgulama şeklinde açıklamasıdır. Bu engeller arasında erişilemeyen eğitim, bilgi ve iletişim sistemleri, çalışma ortamları, yetersiz engellilik yardımları, ayrımcı sağlık ve sosyal destek hizmetleri, erişilemeyen ulaşım, barınma ve kamu binaları ve olanaklar ile olumsuz görüntüler ve temsili 'engelliler' olarak etiketlenen kişilerin değer düşüklüğü, medya- filmler, televizyon ve gazetelerden kaynaklandığıdır. Bu perspektiften bakıldığında, belirli engelleri olan insanlar, toplumun bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını ekonomik ve kültürel yaşamın merkezinde karşılayamamaları nedeniyle engellenmektedir (Roni,2009:5).

Renko ve Diğerleri (2015)’ne göre iş kurma süreci sosyal modelle örtüşmektedir çünkü birey girişimcilik faaliyetine başlarken ve devamında diğer insanlarla etkileşimde bulunmaktadır.

Bir iş kurma süreci bireyin engelleriyle birlikte ne tür bir kariyer izlemesi gerektiği, aile, arkadaşlar ve çevre gibi sosyal koşullarda meydana gelen bir süreçtir.

Bir hak olma noktasından engelli girişimciliğine BM Engelli Hakları Beyannamesinde yer verilmiştir. Özellikle beyannamenin 27. maddesine göre, taraf devletler, “*engellilerin çalışma hakkını diğerleriyle eşit bir şekilde tanır ve bu hak, engellilerin açık, kapsayıcı ve erişilebilir nitelikte bir iş piyasası ve çalışma ortamında, serbestçe seçtikleri bir işte hayatlarını kazanmaları fırsatını da içerir. Taraf devletler, ça-*

lışırken sakatlanananlar dâhil tüm engellilerin çalışma hakkının hayata geçmesini, yasama tedbirleri dâhil uygun tüm tedbirleri alarak, güvence altına almalıdır”. Bu madde taraf devletlere engelli girişimciliğinin desteklenmesi noktasında yükümlölükler getirmektedir. Ayrıca aynı maddenin ‘f’ bendinde taraf devletlerin engellilerin serbest çalışma, girişimcilik, kooperatif kurma ve kendi işini kurma konusundaki fırsatlarını geliştirmeleri de hükme bağlanmıştır (www.resmigazete.gov.tr).

Girişimciliği teşvik etmek, Lizbon gündeminin ve Avrupa 2020 stratejisinin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. AB 2020 istihdam stratejisi akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için anahtar yöntem olarak girişimciliği ve serbest mesleği göstermektedir. Komisyon'un en büyük önceliği “Avrupa'nın yeniden büyümesini sağlamak ve yeni borçlar yaratmadan iş sayısını arttırmak” tır. Bu doğrultuda girişimciliği ve serbest istihdamı destekleme çabalarında öncelikli ke-simleri işsizler ve dezavantajlı gruplar oluşturmaktadır. Avrupa Komisyonu, OECD ile iş birliği yaparak özellikle dezavantajlı ve korumasız gruplar (engelli, genç, kadın, yaşlı, göçmen) arasında girişimciliği ve serbest istihdamı geliştirmeye odaklanmaktadır (ec.europa.eu).

4. Girişimcilik Kavramı, Engelliler için Avantajları ve Zorlukları

3.1. Engelliler için Girişimcilik

Girişimcilik faaliyeti ve girişimciler günümüz ekonomik koşullarında üretim ve istihdam noktasında en önemli katma değer oluşturan faaliyetler olarak ön plana çıkmaktadır. Girişimcilik konusunda tanımlar yapılabilir. Ancak girişimcilik denilince ilk akla gelen Schumpeter, 1911 tarihli “Ekonomik Gelişmenin Teorisi kitabında, “girişimcilerin sadece birtakım işler yaratan kişiler olmadığını bundan daha fazlası olarak; onların toplumdaki değişim ajanları olduğunu” belirtmiştir (Scarborough ve Cornwall, 2016: 17). Schumpeter için yenilikçi giri-

şimci hem tüketicileri hem de finansörleri ikna edebilecek düzeyde karizmatik etkileyciliğe sahip (Kızılkaya, 2010: 14) sezgi, irade ve/veya liderlik özellikleriyle iktisadi yenilenmenin hem nedeni hem de kaptanı konumunda olan kişidir (Kızılkaya, 2010: 12).

Hisrich ve Diğ. (2009)'e göre girişimcilik ise; ekonomik, psikolojik ve sosyal riskler üstlenmeyi göze alıp, zaman ve çaba harcayarak farklı bir değer yaratma sürecidir. Bu yenilik yaratma süreci farklı bir şeyler geliştirme fikri esasında engelliler ile örtüşmemekle birlikte engellilerin iş gücü piyasalarında karşılaştıkları olumsuzluklardan kurtulma noktasında iyi bir alternatif olma potansiyeline sahiptir. Şöyle ki; engelliler ile yapılan çalışmalar, engellilerin engelli olmayanlara göre serbest meslek sahibi olma olasılıklarının yüksek olmasının iki temel nedeni olduğunu göstermiştir. İlk olarak, engelli insanların düşük eğitim seviyesine sahip olmaları serbest çalışmaya girmek için çekici bir faktördür.

Gerçekten de yapılan çalışmalar, eğitim gibi beşeri sermaye değişkenlerinin, engelli insanlarda eğitim fırsatlarına erişememe nedeniyle tutarlı bir şekilde düşük olduğunu göstermiştir (Renko ve Diğerleri, 2015:4).

İkinci olarak, engellilik olasılığı yaş ilerledikçe arttığından, engelli bireylerin sahip oldukları tecrübeler girişimcilik fikrini uygulamalarına etki etmektedir. İngiltere'de yapılan bir çalışmada engelli serbest meslek sahibi erkek ve kadınların engelli olmayan meslektaşlarından ortalama olarak daha yaşlı oldukları tespit edilmiştir (Boylan ve Burhardt, 2002: 12).

Bu noktada engellilerdeki girişimcilik potansiyeli istihdam dengesizliğini kapatmak için alternatif bir yöntem olarak kullanılabilir. Böylece engelliler kendileri, aileleri, içinde buldukları çevre için katma değer oluşturabilirler.

3.2. Girişimciliğin Engelliler için Avantajları

Girişimcilik veya serbest meslek, engelliler için ücretli istihdam gibi

diğer istihdam şekillerine göre özellikle bazı avantajlar sağlamaktadır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

Girişimcilik ile Engelliye Esnek Çalışma İmkânı Sağlanabilir: Engellilerin girişimcilik faaliyetleri engelli bireylere her şeyden önce zaman ve mekân açısından esnek bir çalışma imkânı sağlayacaktır. Çünkü girişimcilik, engelliler için bir istihdam stratejisi olarak bağımsızlık, kişinin kendi hızını ve programını belirleyebilme esnekliği sağlar (Renko ve Diğ.,2015). Özellikle engellilerin istihdam piyasasının dışında kalmalarının temel nedenlerinden biri de güçlü insan fiziğine göre dizayn edilmiş çalışma hayatının engellilere göre uygun olmamasıdır (Imrie,2011:333). Özellikle engellilerin istihdama katılma noktasında, serbest çalışmanın çalışma yüküne getireceği esnekliğe ayrı bir değer verdikleri gözlenmiştir (Cooney,2008).

Girişimcilik, engellilerin istihdam piyasalarına katılmalarının önünü açan bir istihdam şeklidir. Girişimcilik, engellilerde iş yükünün azalması, iş programının esnek saatlere dağılımı ve işyerine ulaşım kolaylığı gibi çeşitli yönlerden ücretli istihdama göre daha fazla esneklik sağlayabilir ve bu da engellilik ve yaşam tarzını daha iyi yönetmeyi sağlar (Halabisky:2014).

Gerçekten de engellilerin girişimciliği bir istihdam şekli olarak seçmelerinin en önemli nedeni çalışma saatleri açısından engelliye sunduğu esnekliktir. Böylece tedavi amaçlı çalışmaya ara vermesi veya işini geçici olarak bir başkasına (arkadaş, aile vb.) bırakması mümkün olmaktadır.

Mevcut kanıtlar, en azından bazı serbest meslek biçimlerinin sunduğu esnekliğin engelliler tarafından değerlendirildiğini göstermektedir. Akıl sağlığı sorunlarından, artrit, romatizma ve skleroza kadar birçok sağlık sorunu, günden güne ve haftadan haftaya kadar değişen yoğunluklarda tıbbi etkiler gösterir. Bu durum bazen engelli bireylerin katı bir çalışma programına bağlı kalmasını zorlaştırmaktadır. Serbest çalışmada çalışma saatleri farklı dönemlere uyacak şekilde ayarlanabildiğinden bu özellikle engelliler için önemlidir (Boylan ve Burchardt;

2002:12).

Bu noktada Pagán (2009)'a göre, serbest meslek, engellilik durumu ile çalışma hayatı arasında daha iyi bir denge kurmayı kolaylaştırdığı için birçok engelli birey için geçerli bir seçenek olabilir. Yani serbest meslek sahibi engelli işçilerin verimliliğinde ücretli çalışanlara kıyasla bir artış olabilir. Bu daha yüksek üretkenlik, diğerler alternatifler arasında daha iyi çalışma saatleri veya programları, yeteri kadar çalışma veya görevler veya huzurlu bir çalışma ortamından kaynaklanmaktadır.

Girişimcilik ile Engellinin İşyerine Ulaşımı Kolaylaşabilir: İnternet altyapısı ve teknolojisinde yaşanan gelişmeler engellilerin iş piyasalarına daha aktif hale katılabilmeleri için ayrı bir öneme sahiptirler. Bu teknolojiler sayesinde engelli bireyler direk evlerinden iş piyasasına erişebilmekte ve onları engelli hale getiren başkalarına ihtiyaç duymalarına sebep olan engelli çevrenin dezavantajlarından kurtulmaktadır (Sheldon, 2003:2). Özellikle girişimcilik faaliyeti de formel bir çalışma için gerekli olan alanlara erişimi de ortadan kaldıran bir faaliyetlerdir. Özellikle işyerine ulaşım zorlukları, yorgunluk, çalışma mekânına ulaşamamak gibi durumlarda sürekli kişisel yardım ihtiyacı olan engelliler için girişimciliğe sıcak bakılma sebebidir (Cooney,2008).

Günümüzde pek çok engellinin en büyük sorunlarından birisi de erişim sorunudur. Uluslar BM Engelli Hakları sözleşmesinde engellilere yönelik erişilebilirlik haklarını gerçekleştirmeyi taahhüt etmelerine rağmen istenilen seviyelere ulaşamadığı görülmektedir. Dolayısıyla engelli istihdam edecek işverenlerin engellilerin işyerine ulaşım için uygun araç ve gereçlere yönelik yatırım yapmasını beraberinde getirmektedir ki bu da işverenler açısından yeni maliyet anlamına gelecektir.

Buna karşın engelli girişimciliği özendirilir ise özellikle esnek çalışma, evde çalışma uygulamaları ile engellilerin işe erişim sorunları da bir oranda azalmış olacak ve iş piyasalarına girişlerinde engel olmaktan çıkacaktır.

Girişimcilik ile Engelli Evde ve Sanal Ortamda Çalışabilir: Engelli girişimciliğinin en önemli avantajlarından birisi de engellilere evde çalışma imkânı sağlamasıdır. Özellikle bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bunu mümkün kılmaktadır. Bu konuda İngiltere’de yapılan bir araştırmaya göre; engelli girişimcilerin başkalarını işe almaktan ziyade tek başına çalışma ve evden çalışma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Kitching, 2014: 6).

Özellikle Cooney (2008)’e göre, dijital dönüşüm, yeni teknolojiler ve internet tabanlı sanal işletmeler dünyası da engelliler için kendi işini kurma fırsatlarını artırmaktadır. Dolayısıyla internet sayesinde engellilerin evde bilgiye daha kolay erişim sağlaması ve bu şekilde birtakım girişimcilik faaliyetleri içine girmesi mümkün olmaktadır.

Bunun gerçekleşebilmesi için engelli bireylerin girişimcilik oranlarını arttırmak için onların dezavantajları azaltılarak kişisel motivasyonlarını ve öz saygılarını korumak gerekir. Teknoloji engellilerin özgüven ve özsaygı elde etmeleri, sürdürmeleri ve sosyal çevreye katılmaları için önemli bir faktördür. Yardımcı teknolojiler, erişilebilir web siteleri ve erişilebilir uygulamalar engellilerin toplumun bir parçası olmasını sağlar. Özellikle, katılımı ve benlik saygısını arttıran yapay uzuvlar, retina implantları veya ekran okuyucuları, engellilerin bir iş kurmaları için önemli koşullar oluştururlar (Vaziri ve Diğ.,2014:2).

Girişimcilik Engelli Ayrımcılığına Bir Alternatif Olabilir: Engellilere yönelik olumsuz bakış açısının neden olduğu en büyük sorun alanlarından birisi istihdamdır. Engelli istihdamı ile ilgili yasal düzenlemeler her ne kadar ayrımcılıktan uzak bir sistem yaratmayı hedeflese de bu alanda olumsuz tutumlar ve ayrımcılık varlığını sürdürmektedir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018: 2).

Özellikle toplumda engellilere karşı olan önyargı ve ayrımcılıklar engellilerin hayatlarını idame ettirmelerinde en büyük problemlerinden birisini oluşturmaktadır. Ayrımcılık genel olarak, başkalarına açık olan fırsatların bir grubun üyelerine kapatılması diye tanımlanabilir (Giddens, 2000: 227). Özellikle engelliler toplum içerisinde bu engelleme-

lere en çok maruz kalan toplumsal bir grubu oluşturmaktadır. Roni (2014)'ye göre, bağımlı çalışmadan girişimcilik faaliyetine geçen engellilerin bu geçişlerinin arkasından ki temel gerekçe çalışma hayatında maruz kaldıkları ayrımcılıklardır.

Dolayısıyla ücretli istihdamdaki bazı engelliler için ayrımcılığın yarattığı duygusal baskı yükü çok fazla ise serbest meslek, iş piyasasında oluşabilecek ayrımcılık ile mücadele etmek için bir seçenek haline gelebilir. Özellikle de engel derecelerinin yüksek olan engellilerin diğer engellilere göre bu ayrımcılığa daha fazla maruz kaldıkları bilinen bir gerçekliktir. Özellikle de bu durumdaki engellilerin istihdamında girişimcilik tek seçenek haline bile gelebilir (Pagán, 2009: 223).

3.2. Girişimciliğin Engelliler için Avantajları

Engelliler açısından girişimciliğin avantajları yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu zorluklar bazı araştırmacılar için iş kuracak herkesin karşılaştığı zorluklardan pek farklı değilken bazılarına göre sırf engellilere özgü zorluklar da bulunmaktadır.

Cooney (2008)'e göre, yeni bir iş kurmak, engelli ya da engelsiz, herkes için zorluklarla doludur. Diğer taraftan engelliler tarafından kurulan girişimcilik türleri, en az diğerleri tarafından kurulanlar kadar çoktur ve çeşitlidir. Dolayısıyla iş kurmayla ilgili uygulamadaki sorunlar, birbiriyle çok benzerlikler gösterebilmektedir (Cooney, 2008).

Halabisky (2014) ise; genel olarak her girişimcinin işe başlarken karşılaştığı temel zorlukların yanında, engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerine girme ve sürdürme konusunda özel zorluklarla yüzleşmelerinin muhtemel olduğunu belirtmektedir. Bu zorlukların bazıları, farklı engel türleri için ciddi sınırlar getiren, köklü sosyal-yapısal kısıtlamaları kapsamaktadır.

Aslında girişimcilik ve iş kurma süreci herkes için birtakım belirsizlikler taşımakla beraber engelliler açısından karşılaşılabilecek güçlükler şu şekilde sıralanabilir:

Engelliler Girişimcilikle İlgili Finansal Zorluklar Yaşayabilir: Genellikle engelli bireyler sınırlı kişisel birikimlere sahip olduklarından yeni bir iş kurmak için gereken başlangıç finansmanını bulmakta zorlanabilirler. Bunun temel nedeni engellilerin çoğunun düşük eğitim seviyesinden kaynaklanan vasıfsız işlerde düşük ücretle çalışıyor ya da çalışmıyor olmasıdır (Kitching,2014:8).

Boylan ve Burchardt, yaptıkları bir çalışmada engellilerin girişim için başlangıç sermayesi bulmada karşılaştıkları zorlukları şu şekilde belirlemişlerdir:

- Kendi mali kaynaklarının eksikliği (tasarruf, ev sahipliği)
- Uzun vadeli faydaların alınmasından sonra düşük kredi notu
- Bankaların gösterdiği ilgisizlik / ayrımcılık
- Hibe ve kredi kaynaklarına erişme konusunda bilgi eksikliği (Boylan ve Burchardt,2002:6).

Dolayısıyla iş kuracak engellinin finansal durumu, risk olarak görülebilirken; engellinin eğitim düşüklüğü ve finansal kaynaklara erişim konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanan sebeplerde birtakım zorluklar yaşamasına neden olmaktadır.

Engelliler Sosyal Yardım Gelirini Kaybetmekten Korkabilir (Refah Tuzağı): Engelliler bir girişim faaliyeti içine girip iş kurduklarında Devlet tarafından kendilerine verilen sosyal yardım paralarını kaybetme korkusu yaşarlar. Bu nedenle girişimciliği riskli bulabilir ya da iş kurma faaliyetini gizli tutabilirler.

Pagán (2009)'a göre Engellilerin, verilen engellilik aylığı ve bakım parası gibi yardımları kaybetme korkusu nedeniyle iş kurma olasılıkları daha düşüktür. Ayrıca engellilerin bu sosyal yardımlardan mahrum kalmamak için genellikle kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar. Bu durum “refah tuzağı” olarak adlandırılan zor bir durumdur (Cooney, 2008: 123).

Boylan ve Burchardt (2002), yaptığı bir çalışmada iş kurma niyetindeki beş engelli ile görüşmeler yapılmış ve hepsinin sosyal yardım ge-

lirlerini kaybetmekten korktukları, ancak iş kurmak için kendilerine sunulan maddi ve maddi olmayan desteklerin de farkında olmadıkları tespit edilmiştir. Girişimcilikten elde edilen gelirin başlangıçta düşük olabileceği korkusu ve iş kurmak için verilen desteklerle ilgili farkındalık eksikliği, Girişimciliğin engelli tarafından “riskli” olarak algılanmasına neden olur ve işin başlamasını durdurabilmektedir.

Pagán (2009: 227)’a göre ise engellilerin sosyal yardım gelirini kaybetme korkusunu aşmak için Sosyal Güvenlik sistemine yönelik politikalarda değişiklik yapılmalı ve girişimcilik faaliyeti başarısız olan engellilerin sosyal yardım haklarının geri kazanılmasına izin vermelidir.

Engellilerin Girişimcilikle İlgili Bilgi, Beceri ve Motivasyonu Olmuyabilir: Çoğu engellinin işletme yönetimiyle ilgili yasal ve finansal konularda eğitimleri bulunmamaktadır. Birçoğu vasıfsız işlerde çalıştıkları için yöneticilik konusunda bilgi ve tecrübeleri sınırlıdır (Kitching, 2014: 8). Öte yandan bazı engellilerde bir iş projesini gerçekleştirmek için gerekli motivasyon bulunmayabilir. Özellikle girişimcilerde gerçek, sürdürülebilir bir amaca ulaşmak için gereken dikkat ve risklere karşı sarsılmaz bir isteğin olması gerekmektedir.

Başlangıçtaki endişe ve güvensizlik çoğu zaman ailenin ve arkadaşların caydırıcı etkisi ile daha da artmaktadır (Boylan ve Burchardt, 2002). İşin projelendirilmesi aşamasında çevredekilerle konuşarak olumlu geri bildirimler alınmadığında hayal kırıklığı yaşanabilmektedir. Başarısız olarak damgalanma korkusu olmadan bir iş fırsatını sürdürülebilir bir gelir kaynağına çevirmek her şeyden önce bireysel kararlılıkla ilgili bir meseledir. Aslında engellilerin çoğu kararlı insanlar olmasına rağmen bazı engel türlerinde bu istikrar olmayabilir. Örneğin Kitching (2014) özellikle akıl sağlığı sorunları olan engellilerin bazılarının bir iş fikrini başarılı şekilde başlatıp sürdürebilme inancından yoksun olabileceğini belirtmektedir (Kitching, 2014:8).

Tüm bu faktörlerde bazı engellilerin için, iş fırsatını tanımlamakta, iş fikrini geliştirmekte ve sağlanan desteklere uygun bir şekilde dahil

olmakta bilgi, beceri ve motivasyon nedeniyle de zorluklar olarak görülmektedir.

Engelliler İş ve Meslek Danışmanlarının Tutumları ve Standart Uygulamalar Karşısında Zorlanabilir: Engellilere yönelik girişimcilik faaliyetlerini destekleyen çeşitli kurum ve kuruluşlarda bulunan İş ve Meslek Danışmanlarının Engellilere yönelik tutumları farklı açılardan değerlendirilebilir:

(a) İş ve Meslek Danışmanları, Belli Önyargılar Nedeniyle Caydırıcı ve İsteksiz Olabilir: İş ve Meslek Danışmanları, engelliler için girişimciliği bir kariyer seçeneği olarak önerme konusunda isteksiz ve caydırıcı tavırlar içerisine girebilirler. Bu tür görüşler, danışmanların engellilerin yeteneklerini yanlış algılanmasından ya da engellilerin iş kurma ve yönetim faaliyetleriyle ilgili karşılaşacakları tehlikelere karşı daha duyarlı olabilecekleri endişesinden kaynaklanabilir (Kitching, 2014:9).

(b) Destek Hizmetleri Bireysel İhtiyaçlara Göre Ayarlanmamış Olabilir: İş ve Meslek Danışmanlarının verdiği girişimcilik destekleme hizmetleri standart programlara göre yapıldığı zaman engelliler için uygun olmayabilir. Bu durum engellileri oldukça zorlayabilir. Örneğin, İş ve Meslek Danışmanları tarafından girişimcilikle ilgili verilen standart eğitimler engellilere hatta engel türüne uygun araçlarla verilmezse pek faydası olamaz. Uygun materyal olmadan verilen eğitimlerde etkinlik sağlanamaz. Bu noktada, Girişimcilik Destek Hizmetlerinin görünürlüğü veya belirli formatlarda (Braille alfabesi vb.) sunulmaması bilgi yetersizliğine yol açacaktır (Kitching,2014:9). Yine, bazı engelliler için destek hizmetlerinin tekrarlanması ya da belirli stres yaşayan engelliler için desteğin uzun bir süre boyunca sürekli sağlanması gerekmektedir. Buna rağmen bazen fon sağlayıcılar engellilere uzun süre destek vermek yerine tam tersine hızlı bir şekilde bir sonraki müşteriye geçmek için çaba sarf etmektedir (Halabisky, 2014: 10).

Ayrıca girişimcilik destek hizmetlerinin verildiği merkezlere engel-

linin fiziksel veya mobil olarak ulaşılabilirliği de sorun oluşturmaktadır. Girişimcilik konusunda eğitim verecek kurumlar engelli bireyler için erişilebilir olmayabilir. Ayrıca internet gibi mobil yöntemlerle destek merkezleriyle bağlantı kurmak isteyen engellilerin yaşadığı zorluklarda bu sorunu artırılabilir (Kitching 2014: 12).

Bunun bir de girişimcilik destekleme hizmeti verecek kurumların internet siteleri gibi sanal platformların, engellilere yönelik olmaması da eklendiğinde sorun içinden çıkılmaz bir hale gelebilir.

Tüketicilerin Engellilere Yönelik Ayrımcılığı Olabilir: Serbest meslek sahibi engelliler, müşteriler tarafından yapılan ayrımcılık nedeniyle caydırılarak, ürettikleri mal ve hizmetlere olan talep azalabilir. Buna bağlı olarak engellilerin serbest meslek sahibi olmaya yönelik motivasyonları azalabilmektedir (Boylan ve Burchardt, 2002).

4. Sonuç

Dünya’da yaşanan küreselleşme, serbest piyasa anlayışı, dijital çağ gibi söylemler istihdam yöntemlerinde birtakım değişiklikleri zorunlu hale getirmektedir. Bu değişikliklere paralel olarak engelli istihdam yöntemlerinde de birtakım reformlar yapılması zorunlu hale gelmiştir. Kota yöntemi ve Korunmalı işyerleri gibi yöntemlerin engelli istihdamı noktasında pek de sağlıklı sonuçlar verdiği söylenememektedir. Tüm bu yöntemlere göre alternatif bir istihdam yöntemi olarak girişimcilik engellilerin istihdamı noktasında da çok yeni kapılar açabilecek bir güçtür.

Ülkelerin kalkınması ve sosyal açıdan gelişmesi için yeni girişimcilere büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Girişimcilik bir istihdam stratejisi olarak engelliler içinde kullanılabilir. Girişimcilik hem kâr kemde büyüme odaklı bir işin yaratılmasıdır. Böylece kendi kendine yeterliliğin yanı sıra başkalarını da istihdam etme imkânı sağlamaktadır.

Engellilerde alternatif bir istihdam stratejisi olarak girişimciliği arttırmaya yönelik politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu politikaları geliştirmek için engellerde girişimciliğin avantajları ve dezavantaj-

larının açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Böylece girişimcilik potansiyeli olan engelli bireylerin işsizlikten kurtarılması ve yatırıma dönüşecek iş fikirlerinin geliştirilmesi sağlanmış olacaktır.

Sonuç olarak engelli girişimciliğinin önünde yer alan dezavantajları en az seviyeye indirebilmek noktasında ve engelli girişimciliğini desteklemek için yapılabilecek birtakım faktörler vardır. Bunlar;

-Engellinin (refah tuzağına düşmemesi için) maaşı ve evde bakım aylığı en azından engelli girişimci işini kurup belli bir gelir-gider dengesine ulaşıncaya kadar verilmeye devam edebilir.

-Engelli girişimciliği destekleme programlarıyla ilgili farkındalık oluşturmak ve engellilerdeki motivasyon eksikliklerini gidermek için daha fazla tanıtım gerekmektedir. Bunun için başarılı iş projeleri olan girişimciler ödüllendirilebilir.

-İş ve Meslek Danışmanlarının Engellilere yönelik önyargılarını gidermek amacıyla engellilerle iletişim ve davranış bilimleri konularında eğitim alması sağlanabilir. Yine İş ve Meslek danışmanları engellilere yönelik özel eğitim, sosyal hizmetler, psikolojik danışmanlık ve rehberlik gibi bölümlerden seçilebilir.

-Girişimcilik eğitimleri standart olmak yerine engellilere hatta engel türlerine göre ve gerekli eğitim araç gereçleriyle verilebilir (Braille alfabesi, işaret dili vb). Böylece eğitimin verimliliği artırılabilir.

-Engelli için aile bağları çok önemlidir. Girişimcilik eğitimlerine ailelerinde katılımı engellinin motivasyonu açısından önemli olabilir. Yine iş kurmak için gereken mikro krediler bireysel olarak engelliye değil tüm aileye verilebilir.

-Engellilere sanal girişimcilik alanında özel olarak eğitimler verilmesi gerekmektedir. Böylece evinden çıkmadan da farklı ticari konularda yenilikler yapabilmesi ve değer yaratması mümkün olabilir.

-Engelliler için sağlanan girişimcilik destek hizmetleri ve eğitimlerin bir sefere mahsus olmayıp belli bir süre boyunca özellikle verilmesi hatta bu konudan sorumlu danışmanların engelli işi kuruncaya kadar birebir rehberlik yapması sağlanabilir.

Girişimcilik eğitimi verilen merkezlere engellinin fiziksel ve sanal erişilebilirliği için çeşitli kolaylıklar sağlanabilir. Fiziksel erişilebilirlik için engellinin bizzat evinden servislerle alınması sağlanabilir. Sanal erişim içinse destek hizmeti verecek kurumların internet siteleri engel türlerine duyarlı hale getirilebilir.

Engelli girişimciliği konusunda ilerleyen yıllar içerisinde ulusal ve uluslararası çalışmalar ışığında engelli girişimciliğine ilişkin ampirik çalışmalarında etkisi ile engelli girişimcilik modellerinin de literatürde yerini alması gereklidir. Bu sayede engelli girişimciliği bilimsel bir çerçeveye bürünecektir.

Disabled Entrepreneurship as An Alternative in Disabled Employment

Abstract: When it comes to the employment of the disabled, the first thing that comes to mind is the policies such as employing the disabled people in paid employment and the quota method used to facilitate this. However, in order for the quota system to function properly, the requirements of the quota system, the realization and supervision of the qualifications of the workplaces that will be included in the quota application are all critically important. Although the quota system is a common method, it alone is insufficient to solve the employment problem of the disabled. In fact, with the transition to the social model for the disabled, countries such as the USA and the UK have removed the mandatory quota applications and focused on other alternatives. In this context, disabled entrepreneurship shines out as a good alternative in the recent years in terms of employment of disabled people and increasing the disabled employment. In order for this method to be successful, first of all, advantageous and disadvantageous methods of entrepreneurship should be determined and policies that support entrepreneurship and designed according to the special needs of the disabled should be produced in line with the realities of the disabled. The main purpose of this study is to determine the advantages and disadvantages of disabled entrepreneurship in terms of

disabled employment and disabled entrepreneurship as an alternative to the quota method in the perspective of the employment of the disabled.

Keywords: Disabled, Employment, Disabled Entrepreneurship

Kaynaklar

Boylan, A., ve Burchardt, T. (2002). Barriers to Self-Employment for Disabled People. **Small Business Service.**

<http://www.berr.gov.uk/files/file38357.pdf> [Erişim Tarihi: 14.02.2020].

Cooney, T. M., (2008). Entrepreneurs with Disabilities – Profile of a Forgotten Minority. **Irish Business Journal.** 4(1), 119-129.

Cooney, T. M., (2018). How to create more disability entrepreneurs. **Rte News Brainstorms.** <https://www.rte.ie/brainstorm/2018/0327/950352-how-to-create-more-disability-entrepreneurs/> [Erişim Tarihi: 6.03.2020].

DİE.(2009). **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, 2.Baskı.** Ankara Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Ekim-2020, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/60415/istatistik_bulteni_ekim20.pdf [Erişim Tarihi: 10.12.2020].

Giddens, A. (2000). **Sosyoloji.** Ayraç Yayınevi. Ankara. (1.Baskı)

Güney, S.(2015). **Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular.** Siyasal Kitabevi. Ankara. (4.Baskı).

Halabisky, D.(2014). Entrepreneurial Activities in Europe - Entrepreneurship for People with Disabilities, **OECD Employment Policy Papers,** No.6, OECD Publishing, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/entrepreneurial-activities-in-europe-entrepreneurship-for-people-with-disabilities_5jxrcmkcxjq4-en [Erişim Tarihi: 18.02.2020]

Hirich, R., Peters, M., Shepherd, D.,(2009). **Entrepreneurship,** Mc Graw Hill/Irwin: Singapore.

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=952&langId=en>

<https://www.iskur.gov.tr/is-aryan/aktif-isgucu-programlari/kendi-isinikurma-projeleri/>

<https://kosgebkredisi.com/engellilere-kosgebden-tam-destek/>

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

- Imrie, R.**, (2011), **Sakatlayıcı Çevre Tasarımı, Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Ed., Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 325-363
- Kızılkaya, E.** (2010). **Yaratıcı Girişimci -Schumpeter'ın İktisadi Değişim Modeli**. Derin Yayınları. İstanbul.
- Kitching, J.**(2014). **Entrepreneursip and Self-Employment By People with Disabilities. OECD Working Papers.**
<https://www.oecd.org/cfe/leed/background-report-people-disabilities.pdf>.
[Erişim Tarihi: 18.02.2020]
- Mamatoğlu N. ve Tasa H.**(2018).Engelliye Yönelik Ayrımcılık ve İşyerinde Engelli. **Türkiye Klinikleri Dergiler Psikoloji**, 3(1),1-1
- Pagán, R.**(2009).Self-employment Among People with Disabilities: Evidence for Europe. **Disability and Society**, 24(2), 217-229.
- Pristley, M.**(2011). **Engellilik**. (Çev. O. Can Taştan). Sosyal Politika: Kurumlar ve Uygulamalar, Ed: Pete Alcock, Margaret May, Karen Rowlingson, Siyasal Kitapevi. Ankara. 521-530.
- Renko, M., Harris, S.P., ve Caldwell, K.** (2015). Entrepreneurial Entry by People with Disabilities. **International Small Business Journal**. 34 (5), 555-578.
- Roni, N. N.** (2009). Disabled Entrepreneurship: A Viable Route of Opportunity for The Disabled?, RIBM, MMU Business School, Manchester Metropolitan University, **MMUBS Doctoral Symposium**, <http://seipa.edu.pl/s/p/artykuly/93/938/Disbled%20entrepreneurship%202009.pdf>>, Erişim tarihi: 13.05.2019].
- Roni, N.N.** (2014). **Entrepreneurship As An Opportunity For Disabled People: An Exploration Of Business Start-up Experiences and Resources. Doctoral thesis (PhD)**, Manchester Metropolitan University, <http://e-space.mmu.ac.uk/923/> [Erişim Tarihi: 20.02.2020].
- Roulstone, A** (2004), **Employment Barriers and Inclusive Futures?**, in **Disability Barriers-Enabling Environments**, John Swain Sally French, Colin Barnes and Carol Thomas: London. (2.Baskı)
- Scarborough, N.M., ve Cornwall J.R.** (2016). **Essential of Entrepreneurship and Small Business Management**. Pearson Education Limited. (8. Baskı)
- Sheldon, A.** (2003). **Changing Technology**. London: Sage.

- Steventon, A., ve Sanchez, C. (2008).** The Under-Pensioned: Disabled People and People from Ethnic Minorities. Pensions Policy Institute.
- Thornton, P. ve Lunt, N. (1994),** Employment for Disabled People Social Obligation or Individual Responsibility.
- Vaziri, D., Schreiber, D., Wieching, R. ve Wulf, V. (2014).** Disabled entrepreneurship and self-employment: The role of technology and policy building, **OECD Publishing**, [https:// www.oecd.org/cfe/leed/ Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf](https://www.oecd.org/cfe/leed/Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf) [Erişim Tarihi: 08.02.2020]
- WHO (2011), Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti Dünya Sağlık Örgütü**, [http:// siteresources. worldbank. org/ TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687 1328710754698/ Yo- neticiOzeti. pdf](http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/4556871328710754698/YoneticiOzeti.pdf), [Erişim Tarihi: 01.02.2020]